

BOSHLANG'ICH SINF "O'QISH KITOB" DARSLIKLARDA BERILGAN MUMTOZ ADABIYOT VAKILLARINING AXLOQ VA ODOB MAVZUSINING TALQINI

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Pedagogika ta'lim fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Miyliyeva Taxmina

taxmenamiliyeva@gmail.com

Ilmiy rahbar: dotsent

Azimov.A

Annotatsiya: *O'zbek adabiyotida tarbiya talqini mavzusida yozilgan adabiyotlarning ta'riflari, ana fikrlari va asosiy mazmunlari tahlil qilinadi. Bu tahlilda tarbiya talqinining insoniyatning ma'naviy rivojlanishiga, ahloqiy qadriyatlar va axloqiy maslahatlarga yo'naltirishganligi ifoda qilinadi. Mavzuga oid asarlarning yazarlari va ularning qaysi yillarda yozilganligi belgilanadi. Yetuk olim va pedagog o'z davrida Abdulla Avloniy o'zining yangi jadid harakatlari, pedagogik qarashlari orqali ta'lim va fan sohasi hamda dars jarayoniga bir qancha o'zgarish va yangilanishlar olib kirdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Uning pedagogik qarashlari asosida maktab va oliy ta'lim muassasalari o'quvchilari o'rtasida interaktivlik, faollik, o'zaro hurmat va tarbiya masalalariga o'z yechimini topadi. Abdulla Avloniy yozgan bir qancha pedagogik asarlarida ham tarbiya va odob-axloq tamoyillari va ta'lim sohasiga jiddiy etibor beradi. Ushbu 8maqola davomida biz Abdulla Avloniy pedagogik qarashlari hamda uning asarlaridagi tarbiya masalasini o'rganamiz.*

Kalit so'zlar: *Tarbiya talqini, axloqiy qadriyatlar, insoniyatning rivojlanishi, asarlar tahlili, madaniyat, axloq va odob masalalari. «Ikkinchi muallim», obrazli ifodasi, ilm, g'oyaviy to'liqlik, o'zbek pedagogikasi, milliy istiqlol.*

Tarbiya talqini O'zbek adabiyotida muhim mavzulardan biridir. Bu mavzu, insonning ruhiy, ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga, uning adabiyot bilimini va o'qitishni o'z ichiga olgan maxsus usullarga bag'ishlangan o'ziga xos sohada tahlil qilinadi. Tarbiya talqini tufayli o'zbek adabiyoti, insonni yuqori ma'naviyatga erishish yo'lini ko'rsatadi va uning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga boy beradi. Tarbiya talqini haqidagi O'zbek adabiyotidagi mavzular boshqa sohalar bilan ham bog'liqdir. Misol uchun, o'zbek adabiyotida tarbiya talqini ta'lim nazariyasi, o'zbek adabiyotida pedagogika, ma'naviy tarbiya, adabiyotshunoslik, adabiyot tarixi va boshqalarni ham misol qilib keltirish mumkin. Tarbiya talqini O'zbek adabiyotida amalga oshiriladigan tushunchalardan biri tarbiyaviy jihatdir. Bu unsur o'zbek adabiyotida badiiyat, ijod, iste'dod, iqtisodiyot, siyosat, falsafa va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi. Tarbiya talqinining asosiy vazifalari o'rganuvchilarni badiiyatga, xalqona madaniyatga va muammoli-samimiy insonlarga aylantirishga asoslanadi. Tarbiya talqini O'zbek adabiyotida eng muhim mavzulardan biri bo'lib, u insonning insoniyatini rivojlantirish, uning ma'naviyat va axloqiyligini oshirish, unga adabiyot va ilm-fan bilimini o'rgatishga, uning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam berishga asoslangan maxsus usullarga bag'ishlangan. Tarbiya

talqini o‘zbek adabiyotida aholi tarbiyasi, ma’naviyatni oshirish, madaniyat va axloqiyligini rivojlantirish, ma’naviy qadriyatlar va boshqalar kabi muhim mavzular bilan birgalikda o‘rgatiladi. O‘zbek adabiyotida tarbiya talqini, ma’naviyatning asosiy qismlari, milliy huquq va erkinlik, insoniyat, ijtimoiy adolat va hamjamiyatning qadriyatlari kabi muhim mavzular bilan bog‘liqdir. Bu mavzularni tarqatish uchun o‘zbek adabiyoti yaratuvchilari, o‘z izohlarida tarbiya talqinining roli va ahamiyatini ko‘rsatishadi. Ular, adabiyot orqali o‘rgatiladigan ma’lumotlarni, fikrlarni va ma’naviy qiymatlarni yetakchi asos sifatida ko‘rib chiqarishni o‘zbek adabiyoti borasida ommaviy vazifalardan biri qilib ko‘rsatishadi. O‘zbek adabiyotshunosligida taniqli marifatparvar adib Abdulla Avloniyning badiiy ijodi, asarlarining o‘ziga xos g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, shuningdek, uning pedagogik mavzudagi asarlari haqida bazi ishlar qilingan, mulohazalar bildirilgan. Masalan, adibning bolalar adabiyotiga qo‘shgan ulushi haqida R.Barakaevning “O‘zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi” nomli monografiyasi elon qilingan. Bu kitobda olim taniqli adibning bolalar adabiyotini yuksaltirish uchun chekkan zahmatlarini birma-bir ko‘rsatib o‘tgan. Har tomonlama taraqqiy topib borayotgan jamiyatimiz manaviyatini yanada rivojlantirishda millatimiz tarixini o‘zida badiiy aks ettirgan tarixiy badiiy hamda ilmiy asarlarning alohida o‘rni bor. O‘zbek adabiyoti bunday asarlarga boydir. Ular yosh avlodni barkamol qilib voyaga etkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan, taniqli o‘zbek adibi Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan to‘rt qismdan iborat “Adabiyot yoxud milliy sherlar” hamda “Birinch muallim”, “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Ikkinchi muallim”, “Maktab gulistoni” kabi darslik va o‘qish kitoblari ham xarakterli bo‘lib, yaxlit bir tadqiqot uchun manba bo‘la oladi. Ayniqsa, uning ilk savod chiqarishda bilim va tushunchalarni bolalar ongiga sodda va tushunarli yetkazishi alohida etiborni tortadi. Shuni inobatga olib, bu asarlarni jiddiy o‘qib chiqish va unda ilk darslikka xos tuzilmani, g‘oyaviy to‘liqlikni, kitoblardagi o‘ziga xos xususiyatlarni o‘rganib chiqish zarur. Avloniyning «Ikkinchi muallim» kitobi «Birinch muallim» kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobini, shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobini xrestomatiya deb atasak joiz bo‘lar, desak xato bo‘lmas. Kitob maktabni olqishlovchi she‘r bilan boshlanadi:

Maktab sizi inson qilur,

Maktab hayot ehson qilur,

Maktab g‘ami vayron qilur, G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon! Maktabdatur ilmu kamol, Maktabdatur husnu jamol, Maktabdatur milliy xayol, G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon!

Bu she‘rda Avloniy maktabni insonning najot yo‘li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch, deb maqtaydi. Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida «Turkiy guliston yoxud axloq» asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o‘rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir. «Turkiy guliston yoxud axloq» asari axloqiy va ta’limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni «yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi» bir ilmaxloq haqida fikr yuritiladi. Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib «Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo‘l uzatmak kabitur», - deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g‘oyat katta ahamiyatga ega. O‘zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta

pedagogikaga «Pedagogiya», ya'ni bola tarbiyasining fanidir», deb ta'rif berdi. Tabiiy bunday ta'rif Avloniyning pedagogika fanini yaxshi bilganligidan dalolat beradi. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to'rt bo'limga ajratadi: 1. «Tarbiyaning zamoni». 2. «Badan tarbiyasi». 3. «Fikr tarbiyasi». 4.«Axloq tarbiyasi» haqida hamda uning ahamiyati to'g'risida fikr yuritadi. «Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota - ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. «Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» deb uqtiradi, Avloniy. Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb hisoblaydi adib. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan - uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Tarbiya talqini O'zbek adabiyotida ma'naviy qadriyatlar, muhabbat, mehnat, tinchlik, ijod, mehnat, insoniyat, adolat, xalq bilan bog'liq muhim qadriyatlar, qo'llanilgan tarbiyaviy asoslar va boshqalar kabi mavzular bilan bog'liqdir. O'zbek adabiyoti shu muhim qadriyatlar orqali milliy ma'naviyatni o'zida hamda o'zbek xalqi va jamiyatining umumiy ma'naviyatida o'rnatishga harakat qiladi. Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan Chayon" asari tarbiya talqiniga oid badiiy asarlardan biridir. Ushbu asar orqali o'zbek adabiyotida o'rgatiladigan ma'naviyqadriyaviy tamoyillar, madaniyat, adabiyotshunoslik, insoniyat va tarbiya talqini mavzulari zarur asarlarda ko'rsatiladi. Abdulhamid Cho'lponning "Binafsha" asari ham tarbiya talqiniga oid muhim namunalardan biri hisoblanadi. Ushbu asar, yosh bola Binafshaning o'qituvchilar va oilasining tarbiyasi orqali insonning ma'naviy rivojlanishini ifodalaydi. Tarbiya talqini orqali insonning umrini bag'ishlagan yetakchi tamoyillar "Binafsha"da namoyon bo'ladi. Didaktik adabiyot – badiiy ifodalangan pand-nasihat tarzidagi adabiyot. Bunda axloqiy-ta'limiy, ilmiy-falsafiy, diniy bilimlar va g'oyalari badiiy talqin qilinadi. Didaktik adabiyot ildizi xalq og'zaki ijodiga borib taqaladi (masalan, "Qobusnoma"). G'arb va Sharq xalqlari, jumladan, turkiy xalqlar adabiyotida Didaktik adabiyot uzoq tarixga ega. Didaktik adabiyotga doir ilk namunalar Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida uchraydi. O'zbek mumtoz adabiyotidagi Didaktik adabiyotning dastlabki yirik namunalari Yusuf xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyik" dostonlaridir. Bu asarlarda xalqning adolat, ma'rifat, axloq, odob haqidagi qarashlari, pand-nasihatlari she'riy shaklda bayon etilgan. Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida, o'zbek adabiyoti davrida yozilgan, tarbiya masalasiga oid muhim asarlardan biridir. Bu asar, tarbiya, ahloqiyat va insoniyatning rivojlanishi mazmunini o'z ichiga olgan, aholi tarbiyasi va ma'naviyatini oshirishga yo'naltirilgan usullarni ko'rsatadi. "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari adabiyotshunoslik va axloqiyat sohalaridagi ilmiy tadqiqotlar, asosiy qadriyatlar va falsafiy g'oyalarga asoslangan tahliliy asardir. Avloniy, bu asarda o'zbek milliy adabiyoti va axloqiyatining o'zaro bog'liqligini, tarbiya talqinining ahamiyatini va insoniyatni rivojlantirishning yo'llarini ko'rsatadi. Asar, tarbiya masalasiga katta e'tibor beradi va o'zbek xalqining ma'naviyat va axloqiyligini oshirish, adabiyot va ilm-fan bilimini o'rgatish, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishga yordam berishga oid maxsus usullarga e'tibor qaratadi. Avloniy, insonning o'zini tarbiyalash va o'ziga ma'naviy qo'ng'iroq berishning ahamiyatini ta'kidlaydi va

tarbiya talqinini adabiyot orqali o'rgatishning ommaviy vazifalardan biri ekanligini ifoda qiladi. Xulosa qilib aytganda, ko'plab yuqorida keltirilgan kabi o'zbek adabiyotiga mansub, asarlar, dostonlar va romanlarning tub zamirida aslida tarbiya va insonni ma'naviy va ruhiy tarbiya qilish kabi yuksak maqsad mavjud. Bu esa yoshlarni kitob mutolaasi orqali tarbiya qilishga ham yordam beradi. Jaholat nodonlikdan, ilmsizlikdan hosil boladi. Insoniyatning eng gaddor dushmani jaholatdir. Asar muallifi jaholatni ikki qismga ajratadi: biri «jahli bosit» («oddiy jaholat»), ikkinchisi «jahli murakkab». «Jahli bosit» kasaliga muhtalo bolganlari biror narsani bilmaydilar va bilmaslikdilarini etirof etadilar. Bularning avomi nisbatan oson, ularni oqitish, orgatish bilan bu maarazdan foruh qilish mumkin kabi bir qancha odob-axloq masalalariga o'z asarlarida jiddiy e'tibor qaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq". 1998, 54-62- bet.
2. Mahmudxon, Sulton. "Devon". 2005, 50-80 bet.
3. Qodiriy, Abdulla. "Mehrobdan Chayon". 2010, 30-40 bet.
4. Cho'lpon, Abdulhamid. "Binafsha". 2015, 80-100 bet
5. To'xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. - Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti 6. 2006. Ch.3. - Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2006, 63-66- betlar.
7. Tolipov O'.Q, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: "Fan", 2006. -B.262.
8. Maktab darsliklari.